

МЕТОДОЛОШКО РАЗМАТРАЊЕ МАРКСОВОГ ЗАКОНА ПАДА ПРОФИТНЕ СТОПЕ

1. УВОД — Сudeћи према новијој марксистичкој литератури расправа око тзв. контраверзе тенденцијског пада профитне стопе поново добија на својој актуелности. Чини се да је међу марксистичким економистима преовладало уверење да Маркс није методолошки коректно формулисао кретање профитне стопе у капитализму. И док је ово сазнање једну групу економиста навело на покушај властите реформулације закона⁽¹⁾, други су га једноставно напустили претпостављајући му закон о порасту економског вишка⁽²⁾. Њихово разлижење почива на дубљим теоријским основама. Први су склони да виде кризу капитализма у тенденцијском паду профитне стопе те се и залажу за реформулацију закона, потоњи, пак, налазе противречност савременог капитализма у растућим потешкоћама апсорпције економског вишка и изражавају их новом аналитичком апаратуром.

На другој страни статистичка истраживања не показују очекивано кретање профитне стопе, већ бележе константни удео најамнина и профита у националном дохотку и постојани ниво друштвене профитне стопе рачунате сходно Марксовом обрасцу⁽³⁾.

Наш задатак у овом раду није статистичка верификација закона тенденцијског пада профитне стопе, већ анализа методолошких основа на којима почива његова формулација у оригиналној верзији.

2. **МАРКСОВА ФОРМУЛАЦИЈА ЗАКОНА.** — Представници енглеске класичне школе политичке економије били су општег убеђења у неминовност пада профита при његовом кретању на дужи временски рок. И Маркс је био тог уверења које је, међутим, изводио из властитих теоријских поставки. Уз то, сматрао је да развитак друштвене продуктивности рада не изазива само тенденцију ка прогресивном паду профитне стопе већ и стални пораст апсолутне масе профита, пошто целокупни капитал

(1) J. Gillman: Das Gesetz des tendenziellen Falls der Profitrate, Wien-Frankfurt, 1969; J. Robinson: The Falling Rate of Profit, Science and Society No. 2/1959; J. Morris: Spurious Capital and the Rate of Profit, Science and Society No. 3/1967, оба рада прештампана у Kapitalismus und Krise, Eine Kontroverse um das Gesetz des tendenziellen Falls der Profitrate, Wien-Frankfurt, 1970; H. D. Deckinson: The Falling Rate of Profit in Marxian Economics, The Review of Economic Studies No. 64, 1957.

(2) P. Baran, P. Sweezy: Монополни капитал, Загреб, 1969.

(3) J. Gillman, op. cit.: M. Dobb: The Falling Rate of Profit, Science and Society No. 2/1959 прештампано у Kapitalismus und Krise.

расте у бржој прогресији него што је она у којој пада профитна стопа (4). Дакле, не пад профита, као што је веровао Рикардо, него је пад профитне стопе резултат капиталистичког развоја по Марксу.

Математички пад профитне стопе може се врло једноставно изразити на следећи начин. Профитна стопа p' може се написати у облику:

$$(1) \quad p' = \frac{m}{c + v} = \left(\frac{m}{v} \right) \cdot \left(\frac{v}{c + v} \right) = m' \cdot q'$$

где је $m' = m/v$ стопа вишка вредности; $q' = v/c + v$ удео варијабилног капитала у укупном капиталу; $q = c'/c + v$ удео константног капитала у укупном капиталу, с тим да је $1 - q = q'$.

Диференцирањем једначине (1) добијамо:

$$(2) \quad dp' = q' dm' + m' dq'$$

Из једначине (2) јасно проистиче позната зависност профитне стопе од стопе вишка вредности и органског састава капитала (5). Маркс је у анализи кретања профитне стопе елиминисао утицај обрта капитала претпостављајући да је $n = 1$.

Марксова теорема о дугорочној динамици пада профитне стопе почива на два битна претпоставкама:

1. Константна стопа вишка вредности, и
2. Пораст органског састава капитала, као нужна последица закона акумулације капитала.

На тој основи једначина (2) добија сада облик:

$$(3) \quad dp' = m' dq'$$

пошто је $dm' = 0$. Како је по својој природи $dq' < 0$ јер удео варијабилног капитала у укупном капиталу мора да опада због пораста органског састава капитала, тј. $dq > 0$, следи да је $dp' < 0$, одн. пад стопе профита. За Маркса је пад профитне стопе био несумњив али се његов тренд није испољавао на очекивани начин због деловања узрока са супротним утицајем. Наиме, „ту мора да постоје узроци који имају супротно деловање истиче Маркс — који укрштају или укидају деловање општег закона, те му дају само карактер тенденције, због чега смо ми падање опште профитне стопе и означили као тенденцијско падање“ (6). За методолошку страну проблема необично је важна околност да ти узроци са супротним дејством нису укључени у општу формулацију закона, него изван њега делују на испољавање уочене законитости. Три од пет наведених узрока утичу на повећање стопе вишка вредности, четврти на снижење орган-

(4) K. Маркс: Капитал, том III, Култура, Београд, стр. 189.

(5) L. Bortkiewicz: Wertrechnung und Preisrechnung in Marxschen System, Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik, Bd. 23 und 25, 1907, s. 14, је први формулисао профитну стопу на наведени начин ради погодније математичке обраде; ту формулацију су користили P. Sweezy: Теорија капиталистичког развоја, Загреб, 1959, стр. 80. и M. Wolfson: A Reappraisal of Marxian Economics, Baltimore, Maryland 1966, p. 129.

(6) Капитал, том III, стр. 197

ског састава капитала, а последњи на обе величине. а) Стопа вишка вредности неће остати непромењена због утицаја:

1. Повећаног степена експлоатације рада, који настаје продужавањем радног дана и интензифицирањем рада. То изазива пораст масе вишка вредности без одговарајућег пораста најамнина, те и стопа вишка вредности према тенденцији раста.

2. Обарање најамнина испод вредности радне снаге. За Маркса је то један од најважнијих узрока који задржавају тенденцију пада профитне стопе.

3. Релативна пренасељеност. — б) Појевтињење елемената постојања капитала кочи пораст органског састава капитала, јер повећана друштвена продуктивност рада спречава пораст вредности постојаног капитала у истом степену као што расте његов материјални опсег.

в) Спољна трговина, са своје стране, појевтињује елементе постојаног капитала и снижава реалне најамнине, те кочи пораст органског састава капитала и изазива раст стопе вишка вредности (').

Сада се могу поставити два кључна методолошка питања:

1. Технички прогрес, као иманентно обележје савременог производног система, изазива пораст друштвене продуктивности рада⁽⁸⁾ која погађа и индустрије потрошних добара. Са дизањем органског састава капитала пада вредност елемената варијабилног капитала. Стопа вишка вредности може стога остати константа само под условом да реалне најамнине расту пропорционално порасту продуктивности рада, тј. да и радници и капиталисти имају подједнаку корист од пораста продуктивности рада. Усвајање ове додајне претпоставке, међутим, противречи Марксовом ставу о обарању најамнине испод вредности радне снаге и о осиромашењу радника с развојем капитализма. Ако се, пак, напусти коректна легичка претпоставка о порасту најамнина пропорционално расту продуктивности рада принуђени смо да очекујемо пораст стопе вишка вредности као последицу раста органског састава капитала.

2. Друго методолошко питање односи се на очекивани пораст органског састава капитала. Расте ли он оним темпом као што је Маркс претпостављао и као што се обично мисли? Повећање техничког састава капитала не води на нужан начин порасту вредносног састава капитала. Управо повећање продуктивности рада као последица раста капиталне опремљености рада смањује вредност елемената константног капитала и кочи или елиминише пораст вредности C у односу на V .

Следећа два поглавља биће посвећена анализи наведених питања.

3. **КРЕТАЊЕ СТОПЕ ВИШКА ВРЕДНОСТИ.** — Видели смо да Маркс у општој анализи закона тенденцијског пада профитне стопе претпостав-

(7) Капитал, том III, стр. 197—205.

(8) Која је за Маркса само други израз за пораст органског састава капитала, в. Капитал, том III, стр. 178.

ља да је $dm' = 0$, а да тек накнадно уводи узроке који изазивају варирање стопе вишка вредности. На тај начин узроци са супротним дејством излазе из опште анализе закона. Они по својој природи не изражавају утицај пораста органског састава капитала на кретање стопе вишка вредности и зато их Маркс с правом одвојено третира. Мислимо да нису у праву они економисти који приговарају Марксу што је те узроке третирао као пукe супротне тенденције а није их укључио у општу анализу закона као његове инхерентне тенденције⁽⁹⁾. То би било тачно само ако би се помоћу њих испољавало деловање пораста органског састава капитала што у наведеним примерима није случај.

Оправдан је, међутим, приговор да Маркс није увео у анализу утицај органског састава капитала на кретање стопе вишка вредности, те да је у том смислу претпоставка о константној стопи вишка вредности методолошки коректна само ако је органски састав капитала постојана величина. Истини за вољу ваља истаћи да Марксу није била непозната могућност пораста стопе вишка вредности због повећане продуктивности рада, те у том оквиру и пораста масе профита. Али је држао да је то „случај само у оквиру одређене границе“⁽¹⁰⁾. Разматрајући унутрашње противречности закона, Маркс уочава двоструко дејство развитка производне снаге рада. Прво, оно се огледа у увећању стопе вишка рада одн. вредности; и друго, у смањењу количине радне снаге која се употребљава да би се покренуо неки дати капитал. „На једној се страни један чинилац, стопа вишка вредности, пење; на другој опада (апсолутно или релативно) други чинилац, број радника. Уколико развитак производних снага смањује плаћени део примењеног рада, он увећава вишак вредности, јер му увећава стопу; али ако смањује целокупну масу рада коју неки дани капитал примењује, он смањује чинилац броја којим се стопа вишка вредности множи да би се изнашла његова маса... Компензирање смањеног броја радника подизањем стопе експлоатације рада има извесне границе које се не могу прећи; стога оно може кочити падање профитне стопе, али не и укинати га“⁽¹¹⁾.

Наведени ставови не дају разлог да се закључи, као што то тврди Р. Мек (Meek)⁽¹²⁾, да Маркс није оперисао са константном већ са променљивом стопом вишка вредности. Мек на следећи начин тумачи Марксов став: ако расте органски састав капитала те се смањује број радника које запошљава дати капитал биће достигнута једна тачка преко које било који раст стопе вишка вредности не може да спречава пад тим капиталом произведене масе вишка вредности, а при том и профитне стопе, испод првобитне висине. Профитна стопа ће у стварности падати и док се та тачка не постигне, а стопа вишка вредности се не може бесконачно

(9) P. Sweezy op. cit., стр. 114; M. Dobb, op. cit. с. 26, 127, 166; R. L. Meek: *The Falling Rate of Profit, Science and Society* No. 4/1960 прештампано у *Kapitalismus und Krise*, с. 65; овај суд се односи само на однос узрока са супротним дејством и стопе вишка вредности, што није случај у погледу односа са органским саставом капитала.

(10) Капитал, том III, стр. 191.

(11) Капитал, том III, стр. 211.

(12) R. L. Meek, op. cit. s. 70.

увећавати. Међутим, стиче се утисак да Мек свесно превиђа да је у општој анализи закона стопа вишка вредности за Маркса претпостављено постојана величина, а да тек у даљој анализи Маркс оперише са изузетном могућношћу њеног раста, те да чак и при том изузетку не укида се тенденција пада профитне стопе. Тим пре, што би могла стопа вишка вредности само до одређене границе да расте а преко ње, на дужи временски рок, остаје константна. С друге стране, наведени пасус из Капитала не указује ни на то да је Маркс у општу анализу закона увео однос органског састава капитала и стопе вишка вредности. Наиме, разматрано место је један специфичан случај из кога се не могу извучити општи закључци, јер Маркс полази од *дате* величине капитала, те свака промена органског састава капитала одређене величине може само да се изрази као пад броја радника које тај капитал запошљава. Полазећи од претпоставке константне величине капитала очигледно је онда да се и самом расту органског састава мора поставити одређена граница коју он не може да пређе због техничких услова производње. Међутим, Маркс у општој анализи закона не ставља никакве препреке расту органског састава капитала, него управо претпоставља његово континуирано повећање. Јасно је, дакле, да се претпоставке опште анализе и овог посебног случаја међусобно искључују. У нама познатој литератури о овом питању ни један аутор осим Мека не оспорава Марксову претпоставку о константној стопи вишка вредности, као ни чињеницу да Маркс није у општој анализи закона истраживао функционалну везу стопе вишка вредности и органског састава капитала.

Ако се прихвати, што је неопходно у методолошким оквирима, утицај органског састава капитала на стопу вишка вредности, онда она више не може да се третира као константна величина. Ако, пак, стопа вишка вредности није константна величина, тада кретање профитне стопе постаје теоријски неодређено ⁽¹³⁾.

Профитну стопу из једначине (1) можемо представити и у нешто измењеном облику:

$$(5) \quad p' = m' \cdot \frac{1}{q_0 + 1}$$

где је $q_0 = C/V$. Ако израз у зумениоцу обележимо са Q , зависност стопе вишка вредности од органског састава капитала пишемо у облику:

$$(6) \quad m' = f(Q)$$

Сада се може кретање профитне стопе у зависности од раста органског састава капитала изразити диференцирањем једначине (5) по Q , па је:

$$(7) \quad \frac{dp'}{dQ} = \frac{1}{Q^2} \cdot \left(Q \frac{dm'}{dQ} - m' \right)$$

⁽¹³⁾ P. Sweezy, op. cit. стр. 115

Профитна стопа ће расти или падати ако је:

$$(8) \quad \frac{Q}{m'} \cdot \frac{dm'}{dQ} > \text{или} < 1$$

Међутим, за одређивање утицаја Q на p' потребно је истражити функционалан однос између m' и Q . У том правцу савремена марксистичка економија још није изградила одговарајући методолошки приступ. Сви познати радови из те области завршавају се констатацијом да ће уследити пад профитне стопе под дејством пораста органског састава капитала док се не постигне критична тачка у којој је $Q \cdot dm' = m' \cdot dQ$, а $dp' = 0$, тј. док се не успостави јединична еластичност односа стопе вишка вредности и органског састава капитала. Даљи аналитички напор у том правцу учињен је, међутим, од стране професора Дикинсона (Dickinson) ⁽¹⁴⁾. Размотрићемо укратко понуђено решење.

$$(9) \quad p = v + m$$

$$(10) \quad m = v \cdot m'$$

$$(11) \quad C = Q \cdot v$$

$$(12) \quad p' = \frac{m}{C} = \frac{m'}{Q}$$

где је (p) производ у физичком облику по човеку, а (C) капитал у физичком облику по човеку. У анализу се даље уводи позната Коб-Дугласова (Cobb-Douglasova) функција производње:

$$(13) \quad P = b L^{1-\beta} C^\beta \quad \text{или} \quad \frac{P}{L} = b \cdot \left(\frac{C}{L} \right)^\beta \quad \text{за } 0 < \beta < 1$$

где је P укупни физички производ, L број запослених радника, C укупан запослени физички капитал, b и β су константе.

Имајући у виду једначине (9) и (10) $C-D$ функција се може написати у облику:

$$(14) \quad p = b \cdot C^\beta \dots \frac{p}{v} = \frac{b \cdot C^\beta}{v} = \frac{b}{v^{1-\beta}} \cdot \left(\frac{C}{v} \right)^\beta$$

ОДНОСНО

$$(15) \quad 1 + m' = \frac{b}{v^{1-\beta}} \cdot Q$$

b је по природи $C-D$ функције константно, док је v константно по претпоставци модела. Ако је Q_0 вредност за Q при $m' = 0$, Q_0 је нижа допушта вредност од Q , па се једначина (15) може написати у облику:

$$(16) \quad m' = \left(\frac{Q}{Q_0} \right)^\beta - 1$$

⁽¹⁴⁾ H. D. Dickinsen, op. cit. p. 125, 127.

Прираштај једначине (16) је тада:

$$(17) \quad \frac{dm'}{dQ} = \frac{\beta \cdot Q^{\beta-1}}{Q_0}$$

Заменом вредности dm'/dQ у једначини (7) добијамо:

$$(18) \quad \frac{dp'}{dQ} = \frac{1}{Q^2} \left[1 - (1 - \beta) \cdot \left(\frac{Q}{Q_0} \right)^\beta \right]$$

Из тога следи да је dp'/dQ негативно, тј. профитна стопа опада док је

$$(19) \quad 0 > \frac{Q_0}{(1 - \beta)^{1/\beta}}$$

Пошто је $0 < \beta < 1$ и $0 < 1 - \beta < 1$, па је и $\frac{1}{(1 - \beta)^{1/\beta}}$ веће од један.

Према томе, ако Q расте брже него Q_0 профитна стопа ће расти до тачке где је $Q = \frac{Q_0}{(1 - \beta)^{1/\beta}}$, а после тога ће опадати ако Q и даље расте.

За Дикинсона су интересантна два гранична случаја. У првом је $\beta = 0$; продуктивност рада је константна (на једној стопи независној од Q), па је и m' константно. То је Марков пример у коме је:

$$p' = \frac{m'}{Q}$$

те профитна стопа опада са растом Q . Другим речима, тада је маргинална продуктивност капитала једнака нули. У другом случају је $\beta = 1$, тј. маргинална продуктивност рада је једнака нули. У том случају је:

$$m' = \frac{Q}{Q_0} - 1 \cdots p' = \frac{1}{Q} \cdot \frac{1}{Q_0}$$

Сада ће p' расти ако расте Q , али без обзира колики је пораст Q , p' не може да пређе граничну вредност $1/Q_0$.

По схватању Дикинсона, изузев, дакле, граничних случајева од којих један обухвата Марков пример, функционални однос између Q и m' је такве природе да условљава пораст p' до једне одређене тачке после које профитна стопа пада, под претпоставком непрекидног раста Q . За понуђени аналитички поступак, међутим, не би се могло рећи да је у духу Марковске теорије. Наиме, Дикинсон целу анализу преводи са вредносних на физичке величине, те су симболи p , s , v , и m изрази одговарајућих величина у физичком облику. Истовремено, он не само да сматра поделу капитала на константни и варијабилни део неодрживом него и органски сасгав капитала дефинише као однос капитала по запосленом⁽¹⁵⁾ не схватајући да за Маркса то није технички већ вредносни

(15) Као што то чини и J. Robinson: An Essay on Marxian Economics, London, 1942, p. 9, 41.

састав. Зато ни његова претпоставка да су при промени физичке продуктивности промене величина његовог модела p , c , v и m у физичком облику пропорционалне променама величина c , v , m и p у Марксовом, ништа у бити не мења закључак да понуђена верзија закона о кретању профитне стопе не почива на битним прописима оригиналне теореме. Стиче се, такође, утисак да је Дикинсон Марксов закон о паду профитне стопе тако генерализовао да представља један облик нео-класичне функције производње у којој је однос између капитала и рада посматрао кроз величине Q и m' . На околност да се закон тенденцијског пада профитне стопе не би могао уврстити у ред теорија граничне продуктивности или Коб-Дугласова функција производње у марксистичкој економији јасно је указао М. Доб (M. Dobb) ⁽¹⁶⁾.

У литератури постоји мишљење да је раст стопе вишка вредности био један од разлога, који су спречавали пад профитне стопе, као што то бележе статистичка истраживања. Не само да постоји чудна сталност профитне стопе, истиче М. Доб ⁽¹⁷⁾ него се у истом смислу исказује и однос капитала према друштвеном производу као и удео најамнина у њему. По његовом мишљењу, сасвим је могуће да расте величина капитала у односу на рад, иако његов однос према производу остаје константан или чак пада, али само у случају (при расту продуктивности рада у истом темпу као и капиталних улагања по раднику или бржем и при том тенденцијском расту а не паду профитне стопе) ако реалне најамнине не расту пропорционално порасту продуктивности рада. У овај последњи услов Маркс није био убеђен, мада је претпоставио константну стопу вишка вредности. Ако је, пак, пораст реалних најамнина потпропорционалан порасту продуктивности рада, тада раст стопе вишка вредности, у потпуности или делимично, неутралише утицај пораста органског састава капитала на кретање профитне стопе.

Најпотпуније статистичко истраживање реалног кретања стопе вишка вредности извршио је Ј. Гилман (J. Gillman) за период од 1880. до 1960. год. за подручје САД. Према његовим графиконима стопа вишка вредности имала је тенденцију јаког раста до двадесетих година овог века да би се у следећих тридесет година њено кретање задржало на једном постојаном нивоу. Након краћег времена после другог светског рата стопа вишка вредности поново прима јак тренд пораста, који је изрази-тији него у првобитном периоду раста ⁽¹⁸⁾. Увођењем нове технологије продуктивност рада расте далеко брже него стопа најамнина што утиче на описани тренд стопе вишка вредности.

У досадашњим разматрањима имплицитно смо претпостављали одсуство потешкоћа око дефинисања стопе и масе вишка вредности. Међутим, у литератури која обрађује материју пада профитне стопе то је једно од спорних питања, посебно што се цела анализа више не креће

⁽¹⁶⁾ M. Dobb, op. cit. s. 39.

⁽¹⁷⁾ M. Dobb, op. cit. s. 39.

⁽¹⁸⁾ J. Gillman, op. cit. s. 19, 202.

на оном нивоу апстракције који је користио Маркс при формулисању закона тенденцијског пада профитне стопе. Снижавање нивоа апстракције је неопходан услов квантитативне провере постављених хипотеза. Зато је расправа о односу профита и вишка вредности постала поново актуелна. Наиме, Марксово одређивање профитне стопе и закона њеног пада почива на претпоставци квантитативне подударности профита и вишка вредности, те се и профитна стопа дефинише као однос вишка вредности према целокупно предујмљеном капиталу⁽¹⁹⁾. Другим речима, произведени вишак вредности једнак је реализованом вишку вредности. Како је Марксу у општој анализи капитала свесно занемарно проблем реализације вишка вредности за анализу која би претендовала на емпиричку проверу, намећу се два важна закључка: 1) разматрање проблема реализације вишка вредности и њен утицај на кретање профитне стопе, и 2) профитну стопу дефинисати као однос профита према предујмљеном капиталу, јер њено „везивање за однос вишка вредности према предујмљеном капиталу представља посебан случај, који важи само под теоријском претпоставком да је 'маса профита који се производи у свакој посебној грани једнака суми вишка вредности што га производи целокупни капитал пласиран у тој области'”⁽²⁰⁾. На тај начин се и стопа вишка вредности мора одредити као однос реализованог вишка вредности или профита према предујмљеном варијабилном капиталу, ако се не жели теоријски уопштити један посебан случај. Стварање вишка вредности је само први акт капиталистичког процеса производње, као што је познато. Неопходан је и други да би се тај процес заокружио, а то је реализација укупне масе произведених добара. Нереализован вишак вредности је уједно и непроизведен вишак вредности. Одређивање стопе и масе вишка вредности, које би респектовало проблем реализације вишка вредности, нераздвојно је повезано с поделом рада и одговарајућих расхода на производни и непроизводни облик. Увођење у анализу непроизводних расхода даје читавој проблематици кретања профитне стопе нову методолошку димензију. На тој основи настала је и нова контроверза у марксистичкој литератури. Посебан удео у томе има Ј. Гилман. Наиме, он је управо на основи разликовања продуктивног и непродуктивног рада извео своју познату реформулацију и верификацију Марксовог закона тенденцијског пада профитне стопе. Пошто по дефиницији непродуктивни издаци не учествују у стварању вредности и вишка вредности, они се морају накнадити из вредности производних добара, одн. из вишка вредности који је произведен продуктивним радом. Ако се са (v) обележе најамнине продуктивних радника а са (u) најамнине и плате непродуктивних радника као и продајни, рекламни и други трошкови управљања укључујући и порезе — тада традиционална представа т о значава „брuto реализован вишак вредности”, док је $m-u$ „реализовани нето вишак вредности”. У том смислу величина вредности (u) представља трошкове реализације вишка вредности.

(19) Капитал, том III, стр. 18.

(20) М. Самарџија: Цена производње, Београд, стр. 124.

Под тим претпоставкама и стопа профита има свој бруто и нето израз. У досадашњој анализи прећутно се узимала у обзир бруто вредност профитне стопе, док би се нето стопа профита могла дефинисати као:

$$(20) \quad p'_n = \frac{m - u}{c + v + u} \quad \text{или} \quad p'_n = \frac{m - u}{c}$$

у зависности од тога да ли се као база за обрачун профитне стопе користи величина утрошеног или инвестираног капитала, о чему ће касније бити више речи.

Структура вредности појединачне робе тада има следећи облик:

$$(21) \quad W = (c + u) + v + (m - u)$$

где је c утрошени константни капитал, а по Гилману се вредност u , као расход који не производи вишак вредности, може слободно припојити константном капиталу који такође не ствара нову вредност.

Коначно, понуђено објашњење целе ове методолошке операције гласи: у предмонополистичком капитализму, када је распао органски састав капитала а величина u је била релативно безначајан фактор при реализацији вишка вредности, основа закона о тенденцијском паду профитне стопе се налазила у релативно бржем порасту c/v у односу на m/v ; у време монополног капитала, тј. нове технологије, нових облика привредне организације и квалитативних промена у стварању и реализовању вишка вредности, када однос c/v остаје релативно стабилан а расту непродуктивни издаци, основа разматраног закона лежи у бржем порасту u/v према m/v ⁽²¹⁾. Засновани на овом методолошком поступку прикупљени и обрађени статистички подаци, при постојаном органском саставу капитала, показују у току целог посматраног периода благу тенденцију пада и профитне стопе и стопе вишка вредности ⁽²²⁾.

Гилман је јасно уочио и добро поставио проблем али је понуђено решење изазвало нове расправе. И док га једни економисти експлицитно или имплицитно прихватају ⁽²³⁾, други с основом указују на његове методолошке недостатке ⁽²⁴⁾. Унутар агрегатне суме непродуктивних издатака ваља разликовати пореске терете и трошкове продаје (укључујући трошкове управљања и рекламе). Марксова општа анализа капитала почива на претпоставци да се не појављују никакве модификације односа капитал — рад у сфери промета. Зато, по њему, пореска и продајна оптерећења падају на терет капиталиста. Реалне најамнине и укупан вишак остају нетакнути, те капиталисти морају ове трошкове да сносе из вишка вредности умањујући при том своје нето профите. Међутим, издаци на

(21) J. Gillman op. cit. s. 107.

(22) J. Gillman op. cit. s. 113, 202.

(23) P. Sweezy и P. Baran у својој концепцији економског вишка, наведено дело, те A. Pesenti: *The Falling Rate of Profit*, Science and Society No. 3/1959 прештампано у *Capitalismus und Krise*, s. 51; J. Morris, op. cit. s. 103.

(24) J. Robinson: *The Falling Rate of Profit*, p. 43; E. Mandel у критици концепта економског вишка, *Arbeitswerttheorie und „Monopolkapital“*; in *Monopolkapital*, *Thesen zu dem Buch von P. A. Baran und P. M. Sweezy*, Wien, Frankfurt, 1969, s. 90.

продајну активност и друге непродуктивне услуге — преко потрошње најамнина и плата у тим индустријама запослених радника, као и трошењем резултирајућих доходака из прерасподеле пореских прихода — поново се враћају капиталистима, те ће се увећавати њихови профити ради покрића ранијих трошкова. Изувез уштеда из непродуктивних прихода, постојање непродуктивних доходака не умањује укупну масу профита него чак омогућава њену реализацију. У том смислу Гилман није у праву када врши одбијање непродуктивних трошкова од масе вишка вредности. У строго теоријском смислу⁽²⁵⁾ он би то морао да учини јер ти расходи капитала потичу из вишка вредности претходног производног процеса те се не могу приписати вишку вредности текућег производног обрта, али би зато морао да их дода вишку вредности претходног периода⁽²⁶⁾. Међутим, далеко је значајније да је Гилман учинио теоријски промашен потез када је непродуктивне издатке из обрасца профитне стопе пренео из бројиоца у имениоц и придодео их константном капиталу. Мада ни с ни и не стварају нову вредност њихова економска природа је сасвим различита да би допуштала једноставно збрајање. То, ипак не значи да се величина *s* може задржати на нивоу уложеног или утрошеног константног капитала у области индустрије, већ према томе која се основа узима за обрачун. Наиме, профитна стопа је однос укупне масе профита према укупном капиталу независно од сектора у који је уложен. Капитал уложен у индустрију услуга или продајну активност такође је део укупног друштвеног капитала, те при обрачуну профитне стопе не би могао да се занемари. Тим пре ако се има у виду да економски развој мења структуру друштвене производње у корист терцијалног сектора, а да тешкоће реализације вишка вредности тај процес још подстичу. Сигурно је, међутим, да пред једним статистичарем стоје сложени проблеми да се из те области издвоји онај део који представља одговарајући уложени друштвени капитал од оног што је принос на тај капитал. Пошто се сам Гилман ограничио на истраживање трендова профитне стопе унутар прерађивачке индустрије САД, тај задатак није ни могао да оствари.

4. КРЕТАЊЕ ОРГАНСКОГ САСТАВА КАПИТАЛА. — Као што смо видели у Марковом теоријском систему, пресудан чинилац који изазива дугорочно обарање профитне стопе јесте раст органског састава капитала. У методолошком погледу од изузетног је значаја само дефинисање органског састава капитала и утицај који на њега врши технички прогрес. Размотримо најпре прво питање.

Први део питања односи се на одређивање основе органског састава капитала. Наиме, да ли ће се при теоријској анализи а посебно при статистичком проверавању као основа користити уложени или утрошени капитал? Ако са *s* обележимо у току једне године утрошени константни капитал, са *S* укупно улагање у капиталну опрему, постројења, репро-

(25) На шта упозорава Е. Мандел, *op. cit.* s. 90.

(26) Нормално у статистичкој обради података то није неопходно јер би се те грешке јављале за сваки обрачунаски период, али не би утицале на тренд, што је битно.

дукциони материјал и залихе; са v означимо годишње трошкове најамнине а са V уложени варијабилни капитал и p годишњу масу профита — поставља се питање на који начин одредити органски састав капитала? Да ли је то однос c/v или C/V одн. нека њихова комбинација? У првом примеру као основа би се узимао ток капитала а у другом његов сток. То би утицало и на само дефинисање профитне стопе. Профитну стопу изражену као $p/c + v$ А. Бајт назива стопом чистог дохотка по јединици производних трошкова, а однос $p/C + V$ стопом чистог дохотка по јединици инвестираног капитала⁽²⁷⁾. У већ наведеном делу Гилман врши своја статистичка истраживања и на бази тока и на бази тока капитала. У одељку 4) он дефинише органски састав капитала као c/v и c_r/v , тј. као однос укупно утрошеног константног капитала одн. утрошеног оптицајног дела константног капитала према трошковима радне снаге⁽²⁸⁾. Како истиче Ј. Робинсон та одредба органског састава капитала је без значаја за посматрани проблем и може само да указује на степен интеграције предузећа⁽²⁹⁾. У одељку 5), међутим, органски састав капитала се одређује у смислу односа C/v . И док стопа вишка вредности остаје непромењена, профитна стопа захтева ново одређење. Не више $p/C + V$ већ p/C одговара p' . Величина уложеног варијабилног капитала није укључена у овај облик, јер по Гилману не може се реално представити сток инвестираног капитала у радну снагу⁽³⁰⁾. Сагласно свом покушају реформулације Марксовог закона тенденцијског пада у профитне стопе, Гилман оперише и са трећим обликом органског састава капитала, који за своју основу има ток капитала. Из једначине (21) је видљиво да је то однос $c + u/v$.

Чињеница је да се у Марксовој општој анализи капитала појављују две аналитичке одредбе профитне стопе и то као $p/c + v$ и $p/C + V$, што би могло у први мах да изазове дилему у погледу дефинисања органског састава капитала. Међутим, како примећује Енгелс, профитна стопа је однос гишка вредности или профита, направљеног и реализованог за годину дана, наспрам целокупног капитала. Она, дакле, није нужно једнака оној профитној стопи која за основу израчунавања узима обртни период датог капитала, а не годину дана. Оне се подударају само ако се тај капитал обрће једанпут годишње. Претпоставка да је $n = 1$ при статистичком израчунавању је неупотребљива, те је неопходно при обради емпиријских података израдити одговарајући метод за њихово превођење са основе утрошеног на базу инвестираног капитала. Гилман је био свестан те околности па је и поставио основе за одговарајући трансформациони механизам⁽³¹⁾.

У економској литератури није редак случај да се оригинално Марксово схватање органског састава капитала тумачи као однос капитала

(27) А. Бајт: Мерило рентабилности в нашем господарству. Економска ревија, бр. 3—4/1953, стр. 174.

(28) *Op. cit.* s. 12, 46.

(29) J. Robinson: *The Falling Rate of Profit*, p. 41.

(30) Gillman, *op. cit.* s. 52, 192.

(31) Gillman, *op. cit.* s. 52, 53.

према запосленим радницима, K/L ⁽³²⁾. У том погледу карактеристичан је став Ј. Робинсона. Наиме, она закон о тенденцијском паду профитне стопе у својој оригиналној верзији држи за једну таутологију, која се може, када је већ то, коректно формулисати на следећи начин: ако је профит по сваком запосленом константан а уложени капитал по запосленом расте, тада опада профитна стопа мерена према капиталу. И даље наставља: „Односи се могу на један поједностављен начин редуцирати на оперативне појмове и илустровати реалним чињеницама. То се, ипак, не може учинити с органским саставом капитала у смислу поделе капиталних улагања на C и V , на минуле и текуће елементе. Укупни инвестирани капитал омогућава капиталистима да запосле радну снагу и да извлаче вишак вредности. Однос варијабилног капитала према осталом капиталу условљен је техничким условима и временом обрта; укупно капитално опремање неопходно је за производан процес; ни један део не може сам за себе да ствара вишак вредности. Разлог за то, да се међусобно изједначавају органски састав капитала и однос капитала према раду, је што је Маркс ради упрошћавања претпоставио период обрта функционирајућег капитала од 1 године, тако да је $v = V$ и даље наставио аргументирати као да су оба идентична” ⁽³³⁾.

У одређивању органског састава капитала, посебно у односу на вредносни састав, Маркс није био сасвим доследан и јасан. Пошто је Маркс увео појам органског састава капитала да би изразио везу између техничког састава и састава вредности, „уколико он бива одређен техничким саставом чије се промене у њему одражавају”, усвајамо Хорватов став који тумачи Марксову идеју на следећи начин: код органског састава капитал у бројиоцу и имениоцу се валоризује по сталним ценама првог или другог одељка, док код вредносног састава по текућим ценама ⁽³⁴⁾. На тај начин се избегава идентитет органског и вредносног састава.

Са становишта методолошког разматрања постављеног закона тенденцијског пада профитне стопе сада можемо да поставимо и друго важно питање, које се намеће у вези са кретањем самог органског састава капитала дефинисаног у напреднаведеном смислу. Наиме, Маркс је претпоставио стални раст органског састава капитала као *conditio sine qua non* пада профитне стопе и ми смо ту претпоставку у претходној анализи овог рада изричито поштовали, посебно у одељку 3. Другим речима, потребно је и ту претпоставку проверити. Приметили смо да је Маркс учио истовремено и тенденцију појевштијења делова константног капитала. Питање смо раније поставили у том смислу да ли се може то кретање једноставно дефинисати као супротна тенденција и искључити из опште анализе закона када управо повећање продуктивности рада, као последица раста техничког састава капитала, нужно смањује вредност елеме-

⁽³²⁾ J. Robinson: An Essay, p. 9, на пример.

⁽³³⁾ J. Robinson: The Falling Rate of Profit, p. 42.

⁽³⁴⁾ Б. Хорват: Економска анализа, Производња и технолошки прогрес, Београд, 1972, стр. 108.

ната константног капитала те спутава или елиминише релативни пораст вредности C у односу на V ? Сматрамо да није методолошки основано две стране исте појаве одвојено разматрати, те једну претпоставити као иманентно својство појаве а другу као узрок са супротним дејством. Зато утицај промена у органском саставу капитала на кретање профитне стопе ваља схватити у смислу само његових нето промена, које су резултанта деловања обе супротне силе. „Ако тако поступимо мање ћемо бити изложени искушењу да органски састав капитала схваћамо у физичком, а не у вредносном смислу — истиче П. Свизи (P. Sweezy), јер — у последњих сто и педесет година брзо је расла количина стројева и сировина у физичком смислу по сваком раднику. Но органски састав капитала је *вредносни* израз, па се зато, због непрекидног повећања продуктивности рада, не може сматрати да пораст количине стројева и сировина по раднику представља показатељ промена у органском саставу капитала” (35).

Готово да је опште уверење да органски састав капитала има стални улазни тренд раста. Међутим, то уверење почива на схватању органског састава као капиталне опремљености рада. Можда је и сам Маркс допринео том, по своју теорију опречном ставу када је сматрао да је дугорочно повећање вредносног састава капитала нужна последица повећања техничког састава. Ако, пак, промене у органском саставу капитала посматрамо у светлу његовог стварног значења, укључујући и елементе појефтинјења капиталних добара (па и пораст надница), тада уобичајено мишљење о брзом порасту органског састава капитала не почива више на чврстом тлу. У прилог том закључку Гилман је пружио доказе вредне уважавања. По свим методологијама обрачуна статистичких података — па чак и по оној где се вредност непродуктивних издатака једноставно припаја константном капиталу увећавајући га неосновано — он је установио пораст вредности инвестираног капитала по раднику у последњих пола столећа, али није нашао ни једну статистичку индикацију за растућу тенденцију вредности инвестираног капитала у односу на најамнине или као удела у националном доходу (36). Ако прихватимо овај податак, а њега није оспорио ни један од марксистичких економиста који су учествовали у дебати о Гилмановој реформацији закона тенденцијског пада профитне стопе, онда се једна од битних претпоставки поменутог закона јавља у новом виду. Поставља се питање да ли се из кретања органског састава капитала може извући закључак о паду профитне стопе? Као што смо видели, статистички подаци то демантују, док се пораст органског састава капитала може коректно схватити само као његов чист прираштај који је под сталним притиском техничког развоја. Из тих разлога разумљиво је мишљење Свизија „да се тенденција падања профитне стопе не може доказати ако анализу почнемо с порастом органског састава капитала” (37).

(35) P. Sweezy, op. cit. стр. 116.

(36) J. Gillman, op. cit. s. 49, 63, 69, 116.

(37) P. Sweezy, op. cit. стр. 117.

У прилог том ставу иде и аналитичко-историјско објашњење кретања профитне стопе, које је дао југословенски економист Б. Хорват⁽³⁸⁾. Наиме, у Марксово време профитна стопа је падала, капитална опремељеност рада је расла, док је стопа вишка вредности остајала константна, тј;

$$(22) \quad \frac{p' \cdot K}{w \cdot L} = \text{const.}$$

где је w најамнина по јединици радне снаге, а L количина запослене радне снаге. Раније смо истакли да израз $m' = \text{const.}$ означава да су наднице расле у односу на профиге истим темпом у коме се повећавала и капитална опремељеност рада, па је:

$$(23) \quad \frac{w}{p'} = \frac{b \cdot K}{L}$$

где је $b = 1$ при $m' = 100\%$.

Из (23) може се изразити састав капитала као:

$$(24) \quad q = \frac{K}{wL} = \frac{K}{bp'K} = \frac{1}{bp'}$$

Одатле проистиче да се органски састав капитала увећава *само* ако опада профитна стопа.

У периоду после првог светског рата ситуација се мења. Капитални коефицијент $k = K/Y$ се смањује, док се учешће најамнина у националном доходу, wL/Y , повећава. Преко те две величине органски састав капитала се изражава као:

$$(25) \quad p = \frac{K}{wL} = \frac{K/Y}{wL/Y}$$

Ако се бројилац смањује а именилац повећава, тада се смањује и количник, тј. опада органски састав капитала q из једначине (25). Марксов случај постоји само тада ако би именилац остао константан а бројилац се повећавао. Из тога следи закључак да је технолошки прогрес у XIX веку водио повећавању органског састава капитала, док у XX веку изазива управо супротне ефекте. Хорват закључује да је Маркс оперисао, при формулацији закона о тенденцијском паду профитне стопе, само са једним посебним типом технолошког прогреса и то са капитално потрошним а радно штедним техничким прогресом. „Но то није једини могући тип; а закони које је Маркс покушао извести не следе нужно из почетне констатације о растућем техничком саставу капитала”⁽³⁹⁾.

Са теоријског становишта овај закључак је значајан. Из специфичних случајева не могу се коректно извући генерални судови. Међутим,

(38) Б. Хорват, *оп. cit.* стр. 107—112.

(39) Б. Хорват, *оп. cit.* стр. 112.

са, становишта економске анализе ваља уочити још једну битну околност у формулацији закона пада профитне стопе. Наиме, закључци који проистичу из једначина (3) и (24) указују на аналитичку функционалну везу. Профитна стопа пада ако расте органски састав капитала; органски састав капитала расте само ако пада профитна стопа. Другим речима, закон о тенденцијском паду стопе је историјски факт а не општа узрочна тенденција.

др Миролуб Лабус

Резюме

Методологическое рассмотрение Марковского закона о снижении нормы прибыли

Автором в статье рассматриваются методологические основы закона Карла Маркса о тенденциях снижения средней нормы прибыли, все еще являющегося предметом обсуждений в марксистской экономической литературе. В вступительной части приводится формулировка закона К. Марксом и его предположения: постоянная норма прибавочной стоимости и рост органического строения капитала.

Анализируя первое предположение, автор приходит к заключению, что постоянность нормы прибавочной стоимости не следует принимать как правильное аналитическое предположение, ибо она является результатом других экономических процессов. Так как норма прибавочной стоимости по своей сути переменная величина, то движение нормы прибыли становится теоретически неопределенным. Поэтому автор в частности рассматривает функциональное взаимоотношение между нормой прибавочной стоимости и органическим строением капитала, от которого зависит движение нормы прибыли, что Марксом не было включено в общий анализ закона.

В рассмотрении второго предположения закона К. Маркса автор сперва дает точное определение органического строения капитала и в частности его взаимоотношения с технологическим строением капитала и строением стоимости и приходит к выводу, что рост органического строения капитала является результатом определенного вида (капитало-потребительского) технического прогресса, а не общей экономической закономерности, как это считалось Марксом. В этом отношении закон о снижении нормы прибыли невозможно доказать, если анализ исходит из роста органического съращения капитала.

Отмечая, что за последних пол столетия статистические данные не показали понижения нормы прибыли, а постоянную долю ренты и капитала в национальном доходе, автор утверждает, что основные предположения марковского закона несут специфический характер и что, следовательно, и сама закономерность имеет свой определенный исторический век.

*S u m m a r y**A methodological discussion on Marx's law of decrease of profit rate*

In the article, the author discusses the methodological basis of Marx's law of tendentious decrease of the average profit rate, which is still being debated on in marxist economic literature. The introductory part contains Marx's formulation of the law, and its components: the constant rate of surplus value and the increase of the organic structure of capital.

Analysing the first component, the author comes to the conclusion that the constant value of the rate of surplus value can not be taken as a correct analytical component, being the result of other economic processes. The fluctuation of the profit rate becomes theoretically indeterminable because the rate of surplus value is variable by virtue of its nature. That is why the author pays special attention to the functional relation (link) between the rate of surplus value and the organic structure of capital, which the fluctuation of the profit rate depends on, and which Marx omitted from his general analysis of the law anyway. That part of the work also deals with the definition of the rate of surplus value.

In discussing the second component of Marx's law, the author firstly gives a precise definition of the organic structure of capital and especially determines its relation to the technical structure of capital and the structure of value. He then comes to the conclusion that the increase of the organic structure of capital occurs as the result of a definite type of technical progress (capital consuming), it is not therefore an economic law as Marx thought. In that respect, the law of decrease of the profit rate can not be determined either if the analysis rests on the increase of the organic structure of capital.

The author observes that statistical data does not register (indicate) a decrease of the profit rate, in the last 50 years but a constant participation of rent and capital in the national income, and concludes that the main components of Marx's law are of specific character and that the law itself is historically restricted in its duration.

*R é s u m é**L'examen méthodologique de la loi de marx de la baisse du taux de profit*

L'auteur examine dans son article la base méthodologique de la loi de Marx de la baisse tendante du taux de profit moyen, qui est toujours l'objet de débats dans la littérature économique marxiste. La partie introductive du travail contient la formulation de Marx de la loi et ses hypothèses: le taux constant de la plus-value et l'accroissement de la structure organique du capital.

En analysant la première hypothèse l'auteur arrive à la conclusion qu'on ne peut pas traiter la constance du taux de la plus-value en tant qu'hypothèse analytique concrète, mais il est le résultat des autres processus économiques. Vu que le taux de la plus-value est une grandeur variable par sa nature la variation du taux de profit devient théoriquement indéterminée. C'est pourquoi l'auteur examine en particulier le lien fonctionnel du taux de la plus-value et de la structure organique du capital dont dépend aussi la variation du taux de profit, ce que du reste Marx a omis de l'analyse géné-

rale de la loi. Dans cette partie du travail l'attention est consacrée, de même, à la définition du taux de la plus-value.

En examinant la deuxième hypothèse de la loi de Marx l'auteur définit tout d'abord avec plus de précision la structure organique du capital et en particulier il détermine son rapport à l'égard de la structure technique du capital et de la structure de la valeur. Ensuite il arrive à la conclusion que l'accroissement de la structure organique du capital est le résultat de type organique (de capital consoptible) du progrès technique et non point une règle obligatoire générale, comme le considérait Marx. Dans ce sens de même la loi relative à la baisse du taux de profit ne peut être prouvée si l'analyse repose sur l'accroissement de la structure organique du capital.

En constatant qu'au cours du dernier demi-siècle les données statistiques ne font pas ressortir la baisse du taux de profit, mais la participation constante des salaires et du capital dans le revenu national, l'auteur conclut que les hypothèses fondamentales de la loi de Marx sont de caractère spécifique, de sorte que de même la règle obligatoire est d'une durée historique déterminée.